ИГУМЕН ДАВИД И МОНАХ ДАВИД РИЛСКИ

Веселин Панайотов

Независимо от факта, че за литературознанието е почти безразлична житейската съдба на творческия субект (за средновековието - личността на книжовника), изкушението да се направят определени предположения в тази насока винаги остава. Това изкушение е особено силно, когато става въпрос за исторически отдалечени периоди, за които липсват достатъчно данни, какъвто е средновековният период в българската история. В стремежа си да възстановят мозайката на миналото медиевистите използват и най-дребните детайли, най-малките основания, за да превърнат една хипотеза в научен факт, който да не противоречи на системата, мисленето и духа на средновековието.

Едно такова изкушение е възможността известният книжовник от края на XV в. - *Давид Рилски* да се отъждествява с игумена на същия манастир, вторият от братята възстановители на Рилската обител - *игумен Давид*, живял през втората половина на XV в.

Оказва се, че почти по едно и също време в Рилския манастир живеят и работят двама монаси с името Давид, единият от които известно време е бил игумен, а другият създава ръкописи съвместно с Владислав Граматик.

Известно е, че тримата братя Йоасаф, Давид и Теофан са не само възстановители, но и игумени на манастира в същата последователност. Давид заема игуменския престол през 1463, когато умира игумен Йоасаф (20 май), който е негов по-възрастен роден брат. Документално потвърдено е, че през 1466 г. той сключва договор със светогорския руски манастир „Св. Пантелеймон“[1]. През 1469 г. той посреща мощите на св. Йоан Рилски в обновения манастир. Предполага се, че около 1478 г. неговото място на игумен е заето от брат му Теофан. Дали Давид е починал или се е оттеглил не е напълно ясно, тъй като липсват сигурни данни за неговата смърт. В науката до днес е възприета първата възможност, която обаче не е исторически потвърдена, нито е единствената.

Манастирската организация на православните манастири допуска различни форми на управление, респективно на заемане на игуменския престол. Така например, когато проф. К. Иречек описва организацията на Рилския манастир, той казва следното: "*Атонските манастири, образци на всички манастири на Балканския полуостров, се делят на два класа; единият, според думите на Фалмерайер, е почти монархически (*κοινοβια*, на слав. - общежитие) с игумени начело, избрани до живот, без частен имот, с обща трапеза, вторият демократически (*μοναστηρια ιδιορυθμα*),*

[1] ***Ив. Дуйчев***. Рилският светец и неговата обител. София, 1947, с. 284 Архим. ***Д. Ковачев.*** Описание на светите мощи и други скъпоценни старини, намиращи се в българския Рилски манастир. Пловдив, 1911, с. 100-107.

гдето игумените и останалите сановници се избират за година и всеки живее със свои средства в собствено жилище, със собствена кухня. Рилският манастир е нареден повечето според този втори образец[2]. Като се има предвид традиционния живот в манастирите и онаследяването на правилата, според конкретния устав, може да се предполага, че положението, което К. Иречек описва в късно време, е свързано и с по-ранната история на манастирското братство. Обаче фактът, че Давид наследява като игумен брат си Йоасаф след неговата смърт, все още не означава, че манастирската организация в светата Рилска обител през този период е от така наречения монархически тип (според използваната от К. Иречек терминология) - тъй като това може да е само обикновено съвпадение.

Въпросът дали Давид би могъл да пребивава в манастира след като вече е игуменствувал не подлежи на обсъждане, ако приемем, че той не е починал в годината, когато Теофан поема игуменския пост, около 1478 г. По-важен е въпросът дали Теофан го е наследил приживе или едва след смъртта му. Втората възможност изглежда по-вероятна от гледна точка на вече споменатия факт, че Давид става игумен след смъртта на най-големия брат - Йоасаф. Това обаче, както се каза не изключва възможността Давид да е жив след 1478 г. по простата причина, че ако игумен, който е избран временно (според втория тип манастирска организация - ср. по-горе у К. Иречек), умре, то на негово място естествено ще бъде избран друг, т. е. избирането на Давид за игумен след смъртта на брат му Йоасаф не говори категорично за типа организация в Рилския манастир при неговото възстановяване.

Вторият рилски монах с името Давид твори около 1487 - 1496 г. Единственото изследване върху творчеството на Давид Рилски е на Б. Христова, но за съжаление е твърде кратко[3]. Това положение се дължи от една страна на липсата на достатъчно факти, а от друга на липсата на интерес в българската медиевистика. От Давид монах са известни три ръкописа (всичките днес в библиотеката на Рилския манастир). Това са:

1. Миней за м. март, запазен в библиотеката на Рилския манастир, който е датиран чрез приписката в 1487 г. (РМ 2/14), 160 листа.

2. Требник от 80-те години на XV в. (РМ 1/42), 307 листа[4].

3. Сборник със съчинения за св. Йоан Рилски от последната четвърт на XV век (РМ 1/26), 230 листа.

Требникът може би е писан съвместно с Владислав Граматик[5], чийто текст допълва ръкописа (л. 301-307), а сборникът със съчинения за

---

[2] ***К. Иречек.*** Пътувания по България. София, 1974, с.709.

[3] ***Б. Христова.*** Давид Рилски. - В: Старобългарска литература. Енциклопедичен речник. София, 1992, с. 118 - 119.

[4] Този ръкопис е писан съвместно с Владислав Граматик, който изписва няколко листа в него. ***Б. Райков, Хр. Кодов, Б. Велчева***. Славянски ръкописи в Рилския манастир. София, 1986, с. 74.

[5] Теоретично може да се допусне, че листите от 301 до 307 са добавени по-късно към вече написания ръкопис на Давид и са подвързани заедно с него.

св. Йоан Рилски е работен заедно с анонимния преписвач на Скопския миней (1451 г.), който сега се пази в ЦИАМ под N 489[6].

Тази обща дейност на монах Давид с двамата книжовници има важно датиращо значение. Интересно е, че и двамата започват своята работа в средата на века, единият не по-късно от 1451, а другият не по-късно от 1456 г.[7] Следователно, когато те работят заедно с Давид Рилски (вероятно в 80-те години на XV. в) са вече опитни книжовници. Оттук могат да се допуснат две възможности: първо, че те започват да пишат ръкописите с младия книжовник и монах - Давид и второ, че работят със също такъв опитен книжовник, каквито са и те самите. Категорично не би могла да бъде избрана нито една от двете възможности, но почеркът на Давид Рилски в известните ръкописи подсказва, че той по това време не е бил начинаещ преписвач, а има дълга практика. В такъв случай неговата дейност също би могла да се разпростира от 50-те години на XV век насетне, както тази на неговите съратници.

Тези три ръкописа, които са създадени през последната четвърт на XV в. съвпадат с времето на възстановяването на Рилската обител след поредното разрушение и връщането на мощите на св. Йоан Рилски - 1469 г. Може да се предположи, че те са част от **новата** манастирска библиотека, която е била създадена, за да обслужва потребностите на християнския култ. В този смисъл монах Давид е сред създателите на манастирската книжнина, която дотогава е следвала съдбата на запустелите манастирски сгради. Факт е, че ръкописите преди XV в., запазени в Рилската обител, са нищожен брой спрямо тези от XV в. нататък, което потвърждава предположението за културното възраждане на манастира във втората половина на същия век.

Единственият датиран текст на Давид е Миней за м. март (1487 г.), който съдържа служби за всички дни от месеца.

Филигранният анализ на ръкописите, които е създал монах Давид показва следното:

Минеят от 1487 г. (РМ N 2/14) има два водни знака - *бича глава с кръст и змия* (Briquet N 15 369 от 1482 г.) и *ножици* (Briquet N 3748 - 1476 г.).

Требникът (РМ N 1/42) е написан на хартия със същия воден знак *ножици* (Briquet N 3748 - 1476 г.), *две кръстосани стрели* (Zonghi N 1198 - 1486 г., три вида *ръкавица* - последна четвърт на XV в., *котва в кръг* (Mosin N 537 - 1480 г.).

Сборникът за св. Йоан Рилски има четири типа хартия: *везни с кръг със звезда отгоре* (Briquet N 2533 - 1489 г.), *ножици* (Briquet N 3679 - 1494 г.), *ножици* (Briquet N 3688 - 1484-1496 г.), *клещи* - особен, неописан тип.

При написването на минея за март монах Давид използва хартия, отбелязвана от изследователите като произведена в рамките на 1476-1482.

---

[6] Преписвачът на Скопския миней е писал и едно Четириевангелие от третата четвърт на XV в. от сбирката на Зографския манастир - ***Б. Райков, Ст. Кожухаров, Х. Миклас, Хр. Кодов***. Опис на славянските ръкописи .. с. 121.

[7] ***Б. Христова***. Опис на ръкописите на Владислав Граматик. Велико Търново, 1996, с. 11 и сл.

Сверяването на данните от приписката в минея с датировката на филиграните се получава разлика от единадесет години (Briquet N 3748 - 1476 г.), т. е. книжовникът е използвал сравнително стара хартия[8]. Фактът, че този тип хартия е използван и в ръкопис N 1/42 от РМ, писан от същия книжовник, говори, че тя е била в наличност по-дълго време в манастира или доставчикът е бил един и същ.

От друга страна, ако водният знак *ножици* (Briquet N 3679 - 1494 г.), употребен в РМ N 1/26, е точно датиран, то дейността на монах Давид трябва да е продължила поне до 1494 г., защото това е най-късната датировка на хартията и той не би използвал тази хартия, ако не е доживял датата на нейното производство.

Ако се следват само данните на филиграноложкия анализ, може да се предположи, че Давид Рилски работи в периода 1476 - 1496 г. Това заключение не противоречи на точно фиксираните ръкописи: 2/14 е от 1487 и следователно влиза в посочения термин. Както вече се спомена, условността на тази датировка е очевидна, що се отнася до конкретните ръкописи - N 2/14 е от 1487, N 1/42 трябва да се датира в периода след 1486, а N 1/26 - след 1494 г.

Фактът обаче, че тези ръкописи са писани от обигран и авторитетен книжовник говори, че в периода 1486 - 1495 г. той работи като зрял автор, т. е. неговата книжовна дейност е започнала по-рано. За авторитета на Давид говори обстоятелството, че на него са му поверени два важни за манастира ръкописа - требника и сборника за св. Йоан Рилски - патрон на манастира.

Требникът от 80-те години на XV век има 307 л., писан е с полуустав и има следното съдържание:

Л. 1 - л. 12 об. **Чинь бываємыи на wдѣанїє расы.**

Л. 12 об.? - л. 41 об. **Чинь бываємыи великаго и а҃гглскаго wбраза...**

Л. 41 об. - л. 48 **Чинь бываємыи на разлѹчен"є д҃ши вънегда начнетъ братъ изнемагати. . .**

Л. 48 - л. 79 об. **Послѣдованїє бываємо w ѹсьпшїихъ инокыхъ. . .**

Л. 80 - л. 116 об. **Чинь бываємыи на wс҃ѡєнїє масла. . .**

Л. 117 - л. 144 **Чинь бываємыи на ст҃ое б҃гоявлєнїє. . .**

Л. 144 - л. 170 об. **Мл҃твы различни. . .**

Л. 171 - л. 198 об. **Чинь бываємыи на wбновлєнїє ос҃ѡаємаго храма.**

Л. 198 об. - л. 202 **Чинь на҃ѕ поколѣбавшою се ст҃ою трапезою.**

Л. 202 - л. 205 **Чинь бываємыи на ос҃ѡенїє свѣщеносцоу и дипотатѹ• иже к҃[8] носеѡомѹ мали фелоньць.**

[8] Ако се намерят още разминавания между датираните ръкописи и датата на типа хартия в каталозите, то в последните трябва да се направи корекция, защото голяма част от данните в тях имат условен характер.

Л. 205 - л. 208 об. **Чинь бываємыи на поставлкнїє дїакона.**

Л. 208 об. - л. 211 об. **Чинь бываємыи на поставлкнїє с҃щеника, сырѣч попа.**

Л. 211 об. - л. 212 об. **Чинь бываємыи на поставлкнїє про^{т}п҃поу или коєгож^{д}о клирїка.**

Л. 212 об. - л. 215 **Чинь бываємыи на поставлкнїє игꙋмена.**

Л. 215 об. - л. 218 об. **Мл҃тва гл҃емаа ѡ̃ архїереа или їереа• въсакомꙋ хотещомꙋ причестити се б҃ж^{с}твныи^{х} таинь.**

Л. 219 - л. 242 об. **Слꙋ^{жк}ба како по^{д}баєть пѣти коливо оусьпшїимь.**

Л. 243 - л. 274 об. **Канони ꙋспшїимь wсмымь гласовѡ^{м} пѣваємыи въ пє^{к} вє^{ч}рь.**

Л. 275 - л. 300 **Слоужба с҃тго причещенїа.**

Следва частта, написана от Владислав Граматик:

Л. 301 - л. 307 **Исповѣданїє ѕѣлѡ польꙁно хотещомоу с҃тое масло с҃тыти въсакомоу хрїстїаниноу, чрьнцоу и бѣлцоу.**

Съставът на требника показва, че той е предназначен преди всичко за монашеството, защото повечето текстове в него третират въпроси, свързани с организацията и бита на манастирското братство. Създаването на подобен сборник във втората половина на XV в. от Давид Рилски сочи една необходимост, която е била актуална при организирането на новото рилско монашество, т. е. написването на требника е свързано вероятно с възобновяването на Рилската обител, с извършването на най-важните тайнства в живота на монаха. С особена значимост е фактът, че в требника присъства и **Чинь бываємыи на поставлкнїє игꙋмена.**

Създаването на требника от Давид Рилски говори недвусмислено за неговата организаторска роля по отношение на манастирския ред и библиотека. Кога е написан точно ръкописът е трудно да се каже, но филигранният анализ го датира в 80-те години на XV век, т. е. около петнадесет години след връщането на мощите на св. Йоан Рилски. По всяка вероятност по това време манастирът вече е бил достатъчно населен и требник от този тип е бил една необходимост.

Другият сборник на монах Давид е посветен на св. Йоан Рилски и може да се датира до 1496 г., но вероятно е писан малко по-рано. Той съдържа творби за Рилския светец - жития, служби и канони.

Л. 1 - 41а **Прѣпо^{д}бномꙋ и б҃гоносномꙋ ѡ̃цꙋ Їѡанноу пꙋстыножителю Рылскомꙋ, канѡны пѣваєми въ сѫботѫ.**

Л. 41а - 54а **М^{с}ца w^{х}то^{м}врїа, ѳ҃• житиє и жиꙁнь прѣпо^{д}бнаго ѡ̃ца нашег^{о} Їѡанна, пꙋстыножителѣ Рылскаго, и о прѣнесенїи моще^{м} его• ѡ̃чє благослови :–**

Бы^{с} чл҃вкь дх҃овень.блг҃овѣрень и хр^{с}толюбивь.боⷨ сѧ бг҃а, и съ страхѡ^{м} слⷭжа емⷭ.и безъ сльзахь николиже прⷭбиваѧ...

Л. 54а - 74в **Житиє иже въ с҃тыⷯ прⷭпо^{ᲗБ}нагѡ ѡ҃ца нашегѡ Їѡанна пⷭстыножителѧ Рыльскаго, иже по въсѫ дни великаа сътварⷭѧ чюдеса.съписано ѿ Гєѡргїа Скилица.слово второ, бл^{с}ви ѡ҃чє•**

Свⷭщенноє начѧти повⷭданїє, желанїє ⷭбо понѫжⷭ^{ᲗБ}аєт мѧ. страⷯ же възбранⷭєть. мнѡго ми ѿ начатїа іавлⷭѧ прⷭпинанїє...

Л. 74в - 80в **Слⷭ$^{жⷦ}$ба како подобаєть пⷭти коливо ⷭсопши^{м}.**

Л. 81а - 152в **Кан^{о}ны пⷭваємыи въ сⷭботⷭ.на ѵ^{т}рни•**

Л. 153а - 192в **М^{с}ца wⷯкврια ѳ҃ї. памⷭт прⷭпо^{ᲗБ}нагѡ ѡ҃ца $^{ⷯ}$ нашегѡ Їѡанна пⷭстынножителıа Рылскаго. на малⷭи вⷭ^{ч}рни. стⷯры$^{ⷯ}$. по^{с} с$^{ⷯ}$, д҃. гла^{с}, и҃. по^{ᲗБ}. ѡ прⷭславноє•**

Разⷭма свⷭтлости оукрашає сє. и заповⷭдми бж^{с}твными просвⷭтив си дш҃оу•

Л. 177в - 185а **Въ тъждє дн҃ь, памⷭть прп^{ᲗБ}обнагѡ ѡ҃ца нашегѡ Їѡанна Рылскаго• и въспоминанїє ѡ прⷭнесенїи тⷭла єгѡ• с$^{ⷯ}$, въ сльза$^{ⷯ}$ прьвⷭє и троудⷭ$^{ⷯ}$ сⷭвавь долⷭ Їѡаннє• пожинаи нинıа радостно въышьше• въ ѳ҃ї• Їѡанна ѿ зде възеше •: –**

Дрⷭзи стисы, на възвращенїє єгѡ•

Трїновь оставль въ Рылскоую прїидє• въ нки же постнъıє подвигъı прошⷭ^{ᲗБ}ь• вⷭчноє прп^{ᲗБ}обнє блг҃женство прїєть• любьзнⷭишоую тєбⷭ ѡ҃чє городⷭ• їоулїа, Їѡаннє въ пръвъıи•

Съи с҃тъıи и прп^{ᲗБ}обнъıи ѡ҃ць Їѡаннь великъıи въ постницⷭ$^{ⷯ}$• Бⷭшє оубо ѿ прⷭдⷭль славнагѡ града Срⷭдьчьскаго• ѿ села нарицаємагѡ Скрино, въ ц^{с}рⷮво хⷭ^{с}олюбиваго Пⷭтра ц҃ра бльгарскаго• а грьчьскаго Кѡнстантина Дїѡгѥна•

Л. 193а - 223в **М^{с}ца августа, и҃ї• ⷭспенїє прп^{ᲗБ}обнагѡ ѡ҃ца нашег^{о} Їѡанна пⷭстыножителѧ Рылскаго• И с҃тъıⷯ м^{ч}никь Фл^{о}ра и Лавра• На малⷭи вⷭ^{ч}рни, по^{с} с$^{ⷯ}$ д҃• и поⷭ: стⷯръı стⷣмⷭ ѡ҃цⷭ гла^{с} и҃• по^{ᲗБ} ѡ прⷭславноє ч^{ᲗБ}•**

Разⷭма свⷭтлостїѫ ⷭкрашаѧ сѧ• и заповⷭ^{ᲗБ}ми бж^{с}твними просвⷭтив си дшѫ• и тлⷭннъıихь и мимотекѫщиⷯ нⷭ брⷭгль єси• и земла съ земнъıми оставиль єси• въ пⷭстынⷭ$^{ⷯ}$ жити изволиль єси• Х҃а паче въсⷭ$^{ⷯ}$ възлюбиль єси Їѡаннє• єгожⷭ млⷭ да сп^{с}ⷭть дшѧ нашѧ іако милостивь•

Л. 213a - 215a **Мⷰца августⷰ, ѝ҃, ѹспенїє прпⷭобнаго ѡ҃ца нашегѡ Їѡанна пѹстыножителѣ Рылскаго•**

Въ слъzаⷯ пръвѣеи трѹдѣⷯ сѣавъ ...

Съи с҃тыи прпⷭобныи ѡ҃ць нашь Їѡаннь великыи въ постницѣⷯ ...

Л. 213a - 215a **Сѣⷭлни прѣпоⷭбномѹ ѡ҃цѹ Їѡаннѹ пѹстыножителю Рылскомѹ. пѣваємь въ сѫбоᵀ по г҃ пѣⷰни. въ канѡнѣⷯ осмогрⷰныⷯ.**

Частта, написана от монах Давид започва от л. 81 а и завършва до л. 192 b. Останалият текст е преписан от книжовника, работил върху Скопския миней 1451 г.

Съвместната дейност на монах Давид и Владислав Граматик показва, че книжовникът Давид е имал достатъчен авторитет, за да работи заедно с именития си съвременник. За такъв авторитет свидетелства и обработеността на неговия почерк, което говори за дълга книжовна практика. От друга страна създаването на общ ръкопис датира по-точно живота на монах Давид - сборникът от 1487 г. вероятно е последната му датирана книга, която ни е известна. Към такъв извод насочва общата му работа с Владислав Граматик и писача на Скопския миней от 1451 г. Вижда се, че и двамата сътрудници на Давид започват своята книжовна дейност още през петдесетте години на XV в. съответно техни текстове са известни от 1451 и 1456 г. нататък.

Ако преписвачът на Скопския миней и Владислав Граматик имат такава дълга творческа кариера (от 50-те до края на XIV в.), то това е възможно и за игумен Давид (от 60-те г. до края на XIV в.). Следователно е възможно игумен Давид да е същият Давид, който е работил върху трите посочени по-горе сборника. Такова предположение ще обясни съдържанието на книгите, връзката им с възстановяването на рилската библиотека, сътрудничеството на Давид с авторитетни книжовници, обиграността на неговия почерк. Това предположение трябва да бъде детайлно проверено с палеографски анализ на сборниците.